

Molnár Gábor Tamás: *A (tömeg)vonzás szabályai. Kommunikációs és olvasási modellek Sterne, Calvino és Pynchon egy-egy regényében*

Thomas Pynchon egyik esszéjében (*Is it Ok to Be a Luddite?*) van egy félmondat arról, hogy a gép ellen olvas az ember („for all the reasons we read novels [...], to deny the machine”). A gépies ellen, a kiszámíthatóság ellen, a monoton, lélekölő, szabadságunktól megfosztó munka ellen. Molnár Gábor Tamás azt vizsgálja meg kommunikációelméleti, hermeneutikai, dekonstrukciós, kultúratudományi etc. perspektívából, hogy három, az olvasói aktivitásra extrém módon számot tartó regény képes-e valóban szabadnak tételezni? képzelni? pozicionálni? emancipálni? olvasóját.

Ezen irodalomtudományi munka a közlőről megvizsgált regényektől való szabadságáért igen széleskörű és változatos könyvtárakat mozgat meg, s hogy egyetlen szakirodalmi irány se próbálkozzék őt leigázni, részint a módszereket halmozza, részint meg Sterne, Calvino és Pynchon regényeit a maguk szimplifikálhatatlan nyelvi összetettségében elemzi, igen gyakran a magyar fordítást visszabonyolítva (Határ Győzőnél olykor visszaegyszerűsítve) az eredetihez. A kötet szerkezete pedig egyszerre tudományosabb (pontosabban: matematikaibb) és szépirodalmibb a megszokott irodalomelméleti tanulmányoknál: „afféle V alakot mutat”, mondja magáról a bevezetésben. Nem szimmetrikus és nem teljes: két 20. századi posztmodern regény (a *Ha egy téli éjszakán egy utazó és a Súlyszivárvány*) találkozási pontjait kutatja egy 18. századi komikus, társalkodó, csupa kitérőből építkező regénnyel (*Tristram Shandy úr élete és gondolatai*). A V-struktúrának pedig többszörös jelentése van, túl sok is, ami azonnal a regények kaotikus felépítését és ezzel az olvasás dialogicitásának/manipulálásának lehetőségét jelzi, hiszen a jelentés nem adott, nem következik valamiféle rendezett kontextusból, hanem önkényesen és paranoid módon megképződik: a *Súlyszivárvány*ban komoly szerepet játszó V2-es rakéta (a náci csodafegyvere) éppúgy jelentésképző tényező mint Pynchon legelső regényének címe, ugyanakkor a V valahol egy kiegyenesített parabola, mely mind Sterne Toby bácsijának vesszőparipáját jelzi, a ballisztikus görbét, mind a *Súlyszivárvány* állandó enigmáját: hol fog a következő V2-es becsapódni?

Ha a Sterne-regény egyszerre kiindulópontja lehet a dialogikus regénynek és a bomba röppályájára írt kaotikus regénynek, föltárulhat a dialógus akarásában rejlő erőszak – ám a háromszögnek ezt a szárát, azaz a Calvino–Pynchon-viszonyt már ez a könyv nem tárgyalja. (Valóban nagyon messze vannak egymástól, ahogyan Calvino

irodalomról szóló, önmagát szemléltető példának állító esszéi is fényévekre keringenek Pynchon társadalmi kérdésekre érzékeny, önmagáról szót sem ejtő esszéitől.)

A matematikai (és fizikai) gondolkodásmód végig jótékony hatással van a vizsgáldásra – természetesen, itt nem a tízes számrendszer keretei között művelt aritmetikára gondolok, hanem a káoszelméletre, a differenciál- és integrálszámításra, a halmazelméletre, mely mindhárom elemzett regényben igen fontos tényező. Csak az absztrakció viszonylag magas fokán derülnek ki egymásnak ellentmondó állításaink, elfogultságaink és ráfogásaink, s az absztrakció még magasabb fokán derül ki, hogy az ellentmondás az alapoknál történik, ahogy a hajdanán Esterházy Péter által nyakra-főre idézett Gödel-tétel mondja: egy rendszer vagy ellentmondásos, vagy nem teljes. Molnár Gábor Tamás az anti-entrópikus rendszerek kizárásra, megbélyegzésre és elnyomásra épülő jellegét (pretericióját) említi.

Anélkül, hogy különösebb jelentőséget tulajdonítana teljesítményének, és anélkül, hogy egyáltalán idézné vagy tematizálná a rövid ideig berögzült, majd gyorsan lecserélt elfogultságokat, az utóbbi húsz év magyar irodalomtudományának is üdítően kritikai olvasatát nyújtja. A Calvino-regény (nem függetlenül attól, hogy már 1985-ben olvasható volt magyarul) a maga nyílt felhívásával a dialógusra hermeneutikai példatáraink kedvenc anyaga volt, Pynchont pedig nemcsak a több mint negyvenéves késés zárta ki hosszú ideig a magyar értelmezői horizontról, hanem a mai hatástörténet felől nézve sokkal izgalmasabb és produktívabb káoszszerkezet is, valamint szerves közelsége nemcsak a matematikához, hanem mindenféle populáris műfajhoz filmekről képregényekig. Calvino, amikor közvetlenül és barátián megszólítja olvasóját, egy általa fikcionált olvasót szólít meg, amivel egyfelől önnön írói hatalmát manifesztálja (hivatkozik szerzőnk arra a Cesare Segre nevű olasz irodalmárra, akinek olvasatával szemben alkotja meg a regény dialogikusságra vonatkozó ítéletét Hans-Robert Jauß), másfelől pedig magától értetődőnek veszi az olvasónak a „magaskultúrához” való tartozását, időnként még azt is „természetesnek” feltételezi – állapítja meg visszafogott humorral szerzőnk – hogy mi jár a (férfi)olvasó fejében. (Én már nem írom ki, tényleg annyira banálisan előítéletes.)

Az olvasó szabadsága a kérdés, de ki az olvasó? Molnár a történeti kontextusra éppúgy odafigyel, mint a nyelvi meghatározottságokra. Könyvének *Bevezetésében* beszél arról az ellentmondásos jelenségről, hogy míg a maga korában Sterne-t azért bírálták, mert túl populáris volt, ma már csak „jobb sorsra érdemes doktoranduszok és kutatók foglalkoznak vele”. Mindkét megközelítés az irodalmat néhány belátható sztereotípiára leszűkítő jelenségnek kívánná látni, miszerint az olvasót nevelni/szórakoztatni kell mindenáron – „a lekezelő elitizmus zártsága [...] ma már a világméretű üzletté vált népszerű kultúra [...] felkent papjaira is éppannyira jellemző lehet, mint a humán műveltség apostolaira”. (21.)

Az olvasó kanti értelemben vett felnőttiségének tudomásulvételén túl (mely egyik fent említett bírálatot sem jellemez) sokkal nyugtalanítóbb az olvasó szabadságának problémája, ha a nyelv felől nézzük. A *Tristram Shandy* és a *Súlyszivárvány* ezt a kérdést nem leplezi el sem magától értetődő nyelvhasználattal, sem nyitottnak tűnő, ám retorikával manipulált építkezéssel: ahogy Molnár a két regény ballisztikus kitérő-

szerkezetét valamint a nyelvet gépezetként, vonzatokat produkáló mechanizmusként tárgyalja, a kommunikáció erőszak-struktúrájára hívja fel a figyelmet. Idézem: „A kommunikáció »gravitációs« modelljéből adódó következtetések tehát magára az irodalmi kommunikációra is visszavonathatók, és így Sterne regényét éppúgy implikálják a nyelv »bűneiben«, mint ahogy Pynchon regénye is színre viszi saját nyelvének azon vonásait, amelyek lehetlenné teszik, hogy a regénydiskurzust végérvényesen leválasszuk a regényben feltárt erőszak következményeiről.” (204–205.)

A nyelv inherens agessziójáról már Hegel értekezett, Slavoj Žižek *Violence* című könyvében (Picador, New York, 2008, 61.) a nyelv erőszakosságát az egyetlen tulajdonság alapján történő leegyszerűsített jelentésképzésben látja. Amit a Molnár tárgyalt két regény bravúrosan fölfed, az az a bizonyos gravitáció, a nyelvi vonzatok, különös tekintettel Yorick tiszteletes fehér medvéről szóló prédikációjára (mely a 18. századi regényben egészen más okok miatt állhatott a soha nem látott dologról való beszéd példájául, mint mostantól kezdve egyre inkább): a nyelv gépiessége, és a gépiességből adódó képtelensége a párbeszédre. Molnár analógiás gondolatmenetét – miszerint az erőszak fölmutatása egyszersmind a regény formáját is leírná, vagy ahogyan egy másik helyen fogalmaz: „az olvasónak [...] a szerző által manipulált valósággal van dolga” (183.) – kissé túlterjeszkedőnek találom itt. Sterne poétikáját éppen saját manipulációinak leleplezése jellemzi, ami lehetne persze egy ravaszabb manipuláció, csakhogy a kitérőkre épített regénystruktúra, valamint a nyelvi vonzatok szétdobálása, a szójátékok révén megképződő ambivalenciák éppen azt akadályozzák meg, hogy az égvilágon bármire is kifusson a dolog, vagyis hogy a manipulációnak értelme legyen. Ahogy Pynchon paranoia-közmondásai is (egyet idézek: „Lehet, hogy sohasem férsz hozzá a Gazdához, de attól még piszkálhatod a kreatúráit.”) ahelyett, hogy elmélyítenék, megismételnék a paranoid gondolkodásmódot, föllazítják, kinyitják, a Molnár által is többször szóba hozott bahtyini heteroglosszia révén kiszabadítanak belőle.

Amiként e kötet olvasója is szabadnak érezheti magát a szerző által megidézett tágas elméleti, történeti, esztétikai és nyelvi közegben, az utóbbi évek egyik legszínvonalasabb magyar irodalomtudományi munkáját tartva a kezében.

(Ráció, Budapest, 2012.)